

שמרה ודרוש

פרשת משפטים

(ד"ה א' כ"ח ח')

Issue #30

A publication of K'hal Adath Jeshurun of Monsey

בענין המהנה בין צפר לחלב

“לא תבשל גדי בחלב אמו...” (שמות כ"ג י"ט)
 “You shall not cook a goat in its mother’s milk...”

In three instances in the Torah, this identical commandment is repeated¹. Chazal (חולין קטו:) explain that the threefold repetition comes to forbid three separate actions, cooking, eating, and deriving benefit, from the mixture of milk and meat. The Torah’s example of a goat in its mother’s milk is only an illustration of this scenario, in practice the Torah forbids all meat of cows, sheep and goats, to be cooked with all milk. Meat of fowl and “Chayos” (such as venison), are not included by the Torah, but are still forbidden Midrabanan. The Torah expresses this prohibition in the form of cooking, since Min Hatorah it is only forbidden to consume a meat and milk mixture that was cooked together, eating the two together uncooked is only forbidden Midrabanan².

Milk After Meat: The Gemara in Chullin (קה.) states that Chazal extended the amount one should distance oneself from meat and milk mixtures to not even having the two separately, one after another. After eating milk products, one must thoroughly cleanse his mouth and hands, and only then may he eat meat (see below). After eating meat the requirements are even stricter, and one may not even have the two at the same meal. The Gemara relates how Mar Ukva stated that he is comparable to “vinegar the son of wine” – having not attained his father’s level of scrupulousness in this matter. Mar Ukva’s father after consuming meat, would wait a full twenty four hours before consuming milk. Mar Ukva himself was not as stringent and would only wait “from one meal to the next”. This statement is subject to a Machlokes Rishonim. According to Tosfos and others, “from meal to meal” means just that, that if one concludes a meat meal and bentches, one can immediately begin a new meal of milk products³. The Rosh and others argue, that the intent of Mar Ukva was to give a measure of time that one is required to wait between meat and milk, namely the distance between the morning meal and the evening meal. The Gemara in Berachos tells us that a Talmid Chacham (such as Mar Ukva) would eat his morning meal at the sixth hour of the day, thus leaving six hours until the evening meal (on an average day of twelve hours)⁴.

There are two basic explanations to the purpose of such a time distance. The Rambam explains that after eating meat often miniscule particles of meat remain between a person’s teeth for a few hours. If one would consume milk products during this time, he may eat them together with these small meat particles. Even one who cleans his teeth after eating meat is obligated to wait six hours, since Chazal instituted this rule without differentiating between individuals⁵. Rashi cites another reason for this, since the taste of meat remains on one’s palate for several hours after eating it. Although this taste is not forbidden to have with milk, since it is similar to eating meat with milk, Chazal forbade it to further distance us from actual mixing⁶.

The Shulchan Aruch paskens like the Rosh that one must wait six hours between meat and milk. The Rama⁷, after citing the opinion of Tosfos that one does not need to wait at all, states that the Minhag in many Ashkenazic countries is to wait only one

¹ כאן, ושמות ל"ד כ"ו, ודברים י"ד כ"א. ושגור בפי העולם להכניס איסור זו בכלל מאכלים אסורים כגון חלב ודם ונבילה וטריפה. ובאמת הרמב"ם הביאו בהל' מאכ"א וכן הגר"ש"ר הירש זצ"ל בספרו חורב פרק ס"ח. אמנם בחינוך מצוה צ"ב ובמורה נבוכים להרמב"ם כתבו דהתורה אסרה תערובת זה משום שהוא ענין של כישוף וכוחות הטומאה שמשתמשים בו המכשפים, ע"ש, וא"כ אינו ממש כמו שאר איסורי אכילה. ויל"ע לענין אם גורם טמטום הלב, וברבינו בחיי כאן כתב דטעמא שאסרה תורה היא דוקא משום שתערובת זה מטמם הלב כיון שהחלב בא מן הדם כדאייתא בבכורות (ו' ע"ב), ע"ש. ושמעתי לבר אר"י טעם מצוה זו באו"א שחלב היא סמל החיים שהיא האוכל שמגדלת האם את בניה ואין ראוי לערוב את סמל החיים אם בהמה מתה.

² טוש"ע יו"ד ס' פ"ז, רשב"א תורת הבית בית ג' ש"ד, וחולין שם ובדף ק"ג. ובפר"ח שם הסביר דמש"ה כתבה התורה בלשון בישול, דרק ע"י בישול או צלי"י (שג"כ נקרא בישול) חייב על אכילתו, ולא כשנכבשו או נמלחו ביחד. אולם ע' בגליון מהרש"א ובפת"ת ש"א דאפי' צלי"י וטיגון אינו אסור אלא מדרבנן, ולכאורה יש להביא ראיה מרש"י סנהדרין ד: ד"ה דרך בישול, ע"ש ודוק ואכמ"ל. ונפק"מ בין דאורייתא לדרבנן היא לגבי הנאתו, דאיסורי דרבנן מותרין בהנאה ע' רמ"א ס' פ"ז ס"א, או"ה כלל ל' דין ה', חינוך מצוה ק"ג, רמב"ם הל' מאכ"א פ"ט ה"ג, וע' ש"ך.

³ שם תוד"ה לסעודתא כתבו דאפי' לאלתר אם היא בסעודה אחרת, וכ"כ המרדכי. וע' ברי"ף (שם ל"ז ע"ב בדפים שלו) דמשמע דאסור לאכול לאלתר אפי' מסעודה לסעודה אלא צריך לשהות כשיעור זמן מסעודה לסעודה אבל לא הזכיר כמה שעות הוה שיעור זה, ע"ש. והראב"ה ג"כ פסק כשיטה זו, אולם הזכיר דמ"מ הצנועין מושכין ידיהם עד ו' שעות, וע' הג"ה שאר"י. ור"ת (בתוס' קד: ד"ה עוף) מקיל יותר דאפי' באותה סעודה מותר עם קינוח והדחה, וכ"כ הבה"ג והבעה"מ והיראים, וע' ברכ"י. ולא הובא בשו"ע. ⁴ שיטת רוב הראשונים: רא"ש פ"ח ס"ה, רמב"ם שם הכ"ח, ורשב"א דצריך להמתין ו' שעות, וכ"כ העיטור, והארוחות חיים, ור"ח, והרא"י, והמאירי, וכ"פ הטוש"ע. ובלחם חמודות ביאר דכיון דסעודת ת"ח בו' שעות פשו להו' עד הערב כמש"כ.

⁵ רמב"ם פכ"ו הכ"ח, ופליגי אחרונים מה עושה שהיית זמן לאותן חתיכות שבין השיניים, י"א שנעשין כמעוכל (מחה"ש, ברכ"י). וי"א דמסתמא בזמן כזה כבר יצאו מבין השיניים (פר"ח ס"ב ופמ"ג משב"ז סק"א).

⁶ רש"י חולין שם דהשומן נדבק בחינו ומושך טעם לזמן ארוך, והובא בטור. וכ"כ הר"ן והארוחות חיים ס' ע"ג והכל בו (הל' בשר בחלב ס' ק"ו). וע' בגינת ורדים (גן המלך ס' קנ"ד) דאע"ג דמעיקר הדין טעם זה מותרת מ"מ גזרו שמא יבא לאכול גבינה עם בשר ממש. וצ"ע למה אינו אסור מטעם השומן עצמו, ע' בדי השלחן שהעיר בזה. ⁷ ע' בט"ז סק"ב שהאריך לברא דאין שום מקור להמתין שעה אחת, רק שבהגהות לשערי דורא המהר"א ס"ס ע"ו ובאו"ה הזכירו שנוהגין כן, אבל לא מדינא, וע' לחם חמודות שם, וכ"כ הרמ"א אחר שהביא שיטת התוס' דאין צריך המתנה כלל, כתב דהמהנה הפשוט במדינות אלו להמתין שעה. ובביאור הגר"א ובפר"ח כתבו דמקור מנהג זה נמצא בזוה"ק (פ' משפטים דף קכ"ה) דאין לאכול גבינה עם בשר ב"שעתא חדא". וע' כרתי ופלתי מה שהעיר בזה.

hour, as an added stringency to not waiting at all. This Minhag is not so prevalent nowadays but is still practiced in Holland. The Rama and other Poskim say that even so, it is preferable to be Machmir and wait six hours, in accordance with the Rosh and other Rishonim⁸.

As is clear from the above Gemara, one who wishes to be extremely scrupulous in this matter should wait a full 24 hours after eating meat before consuming milk. R' Shmuel Vosner שליט"א indeed waits 24 hours between meat and milk, though his family does not. Another time period observed by some, is to wait a little more than five hours. This is really only an alternate interpretation of waiting six hours. It is based on the fact that the Rambam when stating this Halacha says that one should wait "like six hours" and not "six hours". In other words, as long as one waits until it is clearly into the sixth hour of his waiting period, he may begin to consume milk⁹.

In many communities in Germany, beginning from the 17th century¹⁰, the prevalent Minhag was to wait three hours. It is not clear if this Minhag was practiced in all of Germany, nor if the Rabbonim did so as well. There is no source for this Minhag in the Rishonim or the Poskim¹¹, rather it seems to be an added stringency on the "one hour Minhag" cited by the Rama. In other words, similar to the Rama's Minhag of one hour which is an added distance to simply beginning a new meal (as explained), in Germany they would be even more stringent and wait three hours. Others suggest that this Minhag is based on the Pri Chadash and other Poskim who say that the period of six hours is measured relative to the length of day, and during the winter when days are shorter this time period is shortened as well. Hence, in Germany the shorter period of time was used year-round¹².

There is Halachic significance regarding which of the above explanations for this Minhag are correct. The Taz writes, that those who follow the Minhag of the Rama and wait only one hour, must also cleanse their hands and mouth in the same manner as one does from after eating milk (see below). Those who follow the Shulchan Aruch and wait six hours need not do so. Hence according to the Taz, if the Minhag in Germany is based on the Rama one would need to cleanse his hands and mouth before eating milk products. Other Poskim disagree and rule that even according to the Rama one does not need to wash his hands and mouth¹³.

The above discussion is specifically in regard to bovid meat. Regarding fowl, according to some Rishonim one does not need to wait at all, just like after consuming milk. Others say that even by fowl one should wait the same amount of time as for meat, since the two are easily confused with each other. The Minhag is to wait the full amount of hours¹⁴.

The hours that one waits between meat and milk are measured from concluding eating the meat, even if one continues the meal with other non-meat items¹⁵. One still needs to bentch and clear the table before he can consume milk, even if the required amount of hours has passed¹⁶. If one found particles of meat stuck in his mouth after some hours have passed, he may still count

⁸רמ"א שם ס"א דמ"מ נכון להחמיר, וכ"כ המהרש"ל והובא בש"ך סק"ח דכל שיש בו ריח תורה ראוי להמתין ו' שעות, ופורץ גדר ישכנו נחש, ע' פמ"ג וערוה"ש, של"ה שער האותיות, ובחכמ"א.

⁹ברמב"ם מאכ"א פ"ט הכ"ח כתב שימתין "כמו שש שעות" וכן בכל בו ס' ק"ו ובארוחות חיים. וכן במאירי כתב "שש שעות או קרוב לה" ובספרו מגן אבות ס' ט' אות מ"ז כתב להדיא "ה' או ו' שעות", ומכל זה נהגו הרבה להמתין לתוך שעה השישית דהיינו חמש ומשהו או חמש וחצי. וכן הובא בס' דברי חכמים (עמ' קע"ח) בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א דמעיקר הדין אפשר להמתין רק חמש ומשהו, וכן הובא דבריו בס' הכשרות עמ' רע"ג. וכן נהג זקני הגרי"ד מוירצברג זצ"ל הובא בתולדות המחבר בסו"ס כתבי הגרי"ד הלוי אות נ"ז. וכן הובא בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל בס' תורה לדעת (ח"ב פ' בהעלותך עמ' רכ"ט) דאפשר להקל ברוב שעה שישית. ובקובץ מורי' (טבת תשנ"ו עמ' ע"ט) הובא בשם הגר"ש זצ"ל דאפשר להקל בה' ומשהו, אולם בס' ועלהו לא יבול עמ' ס"ג הובא בשמו דמ"מ ראוי להחמיר שכבר כתב הערוה"ש ע"ז: "ופורץ גדר ישכנו נחש". וע' בס' זכרון משה דף ע"ט כתב דהח"ס הורה דאחר שישן אפשר להקל בפחות משש שעות, והראו לו מן השמים דאין לעשות כן ע"י שבבקר נשבר כוס החלב שרצה לשתות ממנו, ע"ש. וע' תשובות והנהגות ח"א ס' תל"א דאין להקל ע"י שינה. אולם בגינת ורדים ובבדי השלחן כתבו שיש להמתין שש שעות בדיוק ולא פחות.

¹⁰שמעתי מהגר"ב המברגר שליט"א בעהמ"ח ס' שרשי מנהג אשכנז שמצא כן בספרים היסטוריים מתקופה היא.

¹¹בכל הפוסקים ראשונים ואחרונים הקדמונים (ע' הערה הבא) לא נזכר מנהג זה או מקורו, חוץ מבס' או"ה לרבינו ירוחם אות ט"ל (נדפס בסוף ס' ר"ו שלו) שכתב דשיעור בין סעודה לסעודה היינו ג' שעות. אמנם גם בזה רפה ידיו, דהוא עצמו בס' ר"ו (נט"ו ח"ה עמ' קל"ז) כתב דשיעור זה הוא שש שעות, וגם ידוע שספר רבינו ירוחם אינו מוגה כ"כ ונפלו בו כמה שגיאות וט"ס ובקל אפשר שהחליף אות "ו" ב"ג". וע' בס' בדי השלחן שהביא מהחיי"א (כלל קכ"ז ס"ו) שכתב שיש נוהגין להמתין "רק איזה שעות", ע"ש. עוד יש להעיר בדמיון זה לא היה נפוץ בכל הקהילות אשכנז עד זמן מאוחר, דהרי בנוהג כצאן יוסף עמ' ק"כ (רבה של קהילת פפד"מ), ובכו"פ להגר"י אייבשיץ (שהיה רב של קהילות אה"ו בגרמני) והפמ"ג (שהיה רב בפרנקפורט על נהר אודר ובברלין) כתבו שיש להמתין שש שעות ולא הזכירו מנהג זה. וכן בס' חורב פ' ס"ח להגר"ש הירש זצ"ל כתב שיש להמתין שש שעות (ויש קצת שינוי בין תרגום האנגלית לתרגום העברית אם היה המנהג כן או רק דיש לעשות כן, ע"ש, וע' בהגהת המתרגם לאנגלית שם). ובס' קצש"ע להל' בשר וחלב (פפ"ו) עמ' הביא בשם הגרש"א דמי שידוע שלא יכשל אם יקבל ע"ע להמתין שש שעות יש לעשות כן, אולם שמעתי מבעהמ"ח ס' שרשי מנהג אשכנז שפעמים הורה הגרש"א לשמור על המנהג וכן הורה החזו"א. ולכאורה לא גרע ממש"כ הפוסקים לענין מנהג הרמ"א של שעה אחת דראוי להחמיר, ע' לעיל. וידוע שהגר"ש שוואב כשנתן סמיכה היה מבקש מהנסמך שישמור שש שעות כדעת רוב ראשונים, וכן הוא נהג בעצמו. וכן היה אומר שנראה שגם רבני גרמני' מקדמת דנא שמרו על ו' שעות ורק ההמון עם נהגו רק ג', והשערה זו מסתברת לאור דברי הרבנים הנ"ל שלא הזכירו המנהג כלל, וצ"ע.

¹²ע' בס' מזמור לדוד (מבעהמ"ח ס' חסדי דוד על התוספתא) שהזכיר המנהג באשכנז להמתין ג' שעות וטעמא משום שנוהגין כשיטת הפר"ח דו' שעות ל"ד אלא משנה לפי אורך היום ובחורף אינו אלא ג' או ד' שעות ומש"ה נהגו כן גם בקיץ. וע' מש"כ בזה בס' מעדני אשר ס' מ"א.

¹³הרמ"א כתב דלשיטת התוס', צריך קינוח והדחה וברמה"ז וסגי בכך, ובלחם חמודות אות כ"ה הקשה מנ"ל דצריך קינוח והדחה דתוס' כתבו רק שיברך ברה"מ. וע' בתורת החטאת להרמ"א שבאמת השמיט דין קינוח והדחה. ופליגי האחרונים אם צריך קינוח והדחה גם להמתנים שעה, והט"ז סק"ב מצריך, והש"ך כתב שאין צריך. ואל"כ לכאורה ה"ה לענין הנהגים להמתין ג' שעות יאה תלוי בפלוגתא זו.

¹⁴גרסי' בחולין ק"ד ע"ב, "עוף וגבינה נאכלין באפיקורן" – לשון הפקר. וכתבו התוס' ד"ה עוף דהיינו שאין צריך לא המתנה ולא קינוח והדחה, וכ"כ הרשב"א והר"ן בשם הרמב"ן, ובבעה"מ. ובתוס' שם מביא פלוגתא לענין ח' אם ג"כ פטור כיון דהוה מדרבנן או לא. וברשב"א כתב דאפי' אם הפטור מטעם שיעוף מדרבנן, מ"מ בחי' הדומה לבשר בהמה גזרי' הא אטו הא, ע"ש. והרמב"ם והמאירי ובטוש"ע פסקו דגם בעוף חיישין כיון דדומה לבשר בהמה ולכל צריך להמתין.

¹⁵רמ"א שם, וע' דגול מרובה. וע' שו"ת גינת ורדים שם ובבדי השלחן ד"ה שישה.

¹⁶ש"ך סק"ה, יש"ש שם פ"ח ס"ט, וע' דרכ"ת ס"ק י"ג.

six hours from the conclusion of his meal and not from the discovery of these particles¹⁷. However, if one ate even a minute amount of meat, he must wait the full length of time before milk¹⁸. The Minhag is not to eat even items that were cooked with milk after eating an item cooked with meat¹⁹. If the food was merely cooked in a clean pot that was used for meat beforehand, it is unnecessary to wait at all, provided one does not actually eat them together²⁰.

Meat After Milk: In most situations, one is not required to wait after consuming milk in order to eat meat. After eating cheese or other milk products, one may simply clean his hands from cheese particles, and eat something pareve that does not stick to the roof of his mouth, and then may eat meat²¹. The Shulchan Aruch also requires one to drink something as well²². For fowl, no cleansing of the mouth is necessary at all²³.

Some Rishonim were stringent even regarding meat after cheese to wait a full six hours²⁴. The Maharam originally was of the opinion that such stringency is not commendable, since it is not mentioned in the Gemara. Once between a dairy meal and a meat meal, he discovered a small piece of cheese stuck in his mouth. From then on he would wait six hours after cheese just like for meat²⁵. The Rama says that although we are not so stringent with milk and soft cheeses, with regard to hard cheeses one should wait six hours. A hard cheese is defined as one that has been aged for at least six months, or has developed holes (eyes) from aging (such as with Emmentaler or Gruyere "Swiss" cheeses)²⁶. The Mozzarella and other cheeses that are commonly used in the US, such as on pizza, are not aged for such a length of time and do not require waiting. Some Poskim are stringent even in regard to these cheeses²⁷. Many cheddar cheeses are aged two or four years, a Rav should be asked regarding what to do with them.

A child of age two or three does not need to be kept waiting between meat and milk, but preferably an adult should not directly feed the milk after meat²⁸. Mother's milk is not considered milk for these Halachos²⁹. Once the child has reached the age where he/she understands that something is forbidden, one should begin to teach the child to wait an hour or two, until he is capable to wait the full amount of time³⁰. If the child is hungry and refuses to eat anything other than milk products, until age nine one can allow him to eat after an hour³¹. After this age he must be treated as an adult, and is only permitted if he is considered sick³².

The Passuk in Parshas Shmini in reference to dietary prohibitions states: "לא תטמאו בהם ונטמתם בהם" – "Do not make yourselves tame with them, as you will be defiled by them". Chazal explain that the consumption of prohibited food has a negative effect on a person's ability to reach spiritual heights. For this reason, the Torah commands us "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" – "You shall be a holy people to me – do not consume "Treifah" meat"³³. Only by distancing ourselves as much as possible from these negative influences, can we strive to perform our Avodas Hashem to the fullest.

גוט שבת,
מאיר הלוי הלמן
פעיה"ק תובב"א

¹⁷ ש"ך סק"ג, וכן בר"ן.

¹⁸ בדי השלחן שם.

¹⁹ בשו"ע ס"ג ורמ"א ובב"ח וש"ך. וע' בש"ך שהקשה מאי קמ"ל דהא הוה נ"ט בר נ"ט ומותר לכתחילה לאכול עם גבינה. ובהגה' יד אברהם ובחי' הפלאה כתבו לתרץ דמ"מ

²⁰ י"א דאסור לכתחילה לאכול עם גבינה כדאיתא ברמ"א ס' צ"ה ס"ב בשם ריב"ן, ע"ש.

²¹ חולין ק"ה ע"א, שו"ע שם ס"ב, וכתב הלבוש דמותר אפי' באותה סעודה, אולם בדרכ"ט ס"ק י"ד כתב שיש מחמירים לברך ברהמ"ז בין גבינה לבשר. וטעמא משום

שגבינה ומאכלי חלב אין טעמם נמשך בפה (לבוש) וגם נימוקה בפה ומתעכלת מהר (רשב"א בתוה"ב ב"ג ש"ד). ואמר' בגמ' דצריך שיקנח ידיו, ורש"י ותוס' ווהרא"ש

והרשב"א שם ס"ל דהיינו שידחי פיו, ובר"ן פ"י דהיינו הדחת ידים משמנונית שנדבק בהם, וכ"פ הרמב"ם, ע' כס"מ.

²² ברשב"א כתב דדי בא' מהם – או הדחה או קינוח, אבל בש"ך פירשו שצריך שניהם, ובשו"ע כתב שהיינו בין או מים. ובתוס' ק"ד ד"ה עוף וכן הרא"ה בבדק הבית כתבו

שאין צריך שום דבר אחר גבינה, והגמ' של קינוח והדחה מדבר על מי שאכל בשר קודם.

²³ שו"ע שם, ולענין בשר חי בשו"ע ובש"ך ס"ק י"ד מחמירין כיון שדומה לבשר בהמה, וע' מש"כ לעיל בזה.

²⁴ מרדכי חולין פ"ח ס' תרפ"ז, וכן הובא בב"י או"ח ס' קע"ג ע"פ הזוהר הנ"ל, וכ"כ השל"ט ג' בשם הרמב"ן דצריך להמתין מסעודה לסעודה, ופשוט שזה נגד הגמ' בחולין,

ואפשר דגם הרמב"ן בא מכח הזוהר, להאומרים שהוא מצא את ס' הזוהר (ע' סדר הדורות ח"ג ערך ר' שמעון בר יוחאי, ש"א שמצאו אותו אחרי זמן הרמב"ן והרא"ש, ו"א

שהרמב"ן עצמו מצאו, ע"ש), אבל לא הזכיר הרמב"ן במק"א חוץ מזה, וצ"ע.

²⁵ שו"ת מהר"ם (דפוס פראג ס' תרט"ו) הובא בב"י או"ח ס' קע"ג. ובש"ך ס"ק י"ז הביא הי"ש דהוה דרך מינות להחמיר כהמהר"ם, והשיג עליו הש"ך, ע"ש.

²⁶ רמ"א שם ס"ב ובש"ך ס"ק ט"ו וט"ז סק"ד. ובט"ז כתב דכל שמתולעת אפי' לא עברו עליו ו' חדשים נקרא גבינה קשה, ובש"ך סתם דצריך ו' חדשים, וכן הסכימו הפוסקים.

וע' בארחות רבינו ח"ג עמ' ע"ז שהסתייפער ס"ל דצריך י"ב חדשים, והעיר שם בנו הגר"ח קנייבסקי שליט"א שצ"ע מהפוסקים הנ"ל.

²⁷ הגר"ש אלישיב שליט"א הובא דבריו בס' קיצושו"ע על הל' בשר בחלב (פפ"ד) ס' י"א אות ט'. אולם בסוף הס' (עמ' קל"ח) הביא מעשה רב עם הגר"א קוטלר זצ"ל שהתיר

גבינות כללו, ואמר דכוונת הרמ"א היה רק על אלו שהיו כ"כ קשה שצריכין "ריב אייזן" – מגירה (מסור) לחתוך אותן, וזה אינו בזמננו. אבל הביא שם שהגרש"א זצ"ל

חתמיר בגבינות אלו לעצמו, אבל לאחרים לא הורה שצריכין להחמיר.

²⁸ שו"ת שבת הלוי ח"ד ס' פ"ד, שו"ת באר משה ח"ח ס' ל"ו דאינו בר חינוך, וכמש"כ המשנ"ב שמ"ג סק"ג דעד שמבין שהדבר אסור אינו מחוייב לחנחו, ומ"מ לספות לו

בידים כתב השו"ע שם דאסור, ואפי' אינו בר הבנה כלל, ע' מ"ב.

²⁹ שו"ע פ"ז ס"ד.

³⁰ באר משה שם שכן נהגו, וכן כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א בתשובות והנהגות ח"א ס' תל"ה. וע' בארחות רבינו ח"ג עמ' ע"ז דכיון שהגיעו לחינוך שוהין שש שעות, וע' ע

בס' ועלה לא יבול ח"ב עמ' ס"ד בשם הגרש"א זצ"ל שתינוק צריך להמתין ו' שעות. ובשו"ת דברי יציב או"ח ס' רל"ו אות ד' כתב דנהגו להקל.

³¹ שו"ת חלקת יעקב יו"ד ס' י"ז, דדינו כחולה שאין בו סכנה, וכע"ז כתב המנחת יצחק ח"א ס' ע"ח לענין שבת.

³² וחולה שאין בו סכנה אי צריך ואי מהני התרה, ע' ח"י"א (כלל קכ"ז ה"ה) דמהני התרה כיון שאינו אסור ממש אלא סייג וגדר, ויש שרצו לתלותו בפלוגת הש"ך והדגומ"ר

ביו"ד ס' רי"ד ס"א, ע' שו"ת מהר"ץ (דושינסקי) ח"א ס' פ"ז, אבל למעשה נהגין שלא לעשות התרה, וכן עמא דבר.

³³ ויקרא י"א מ"ג, שמות כ"ב ל', יומא ל"ט ע"א. וע' מש"כ בזה הגרש"ר הירש באריכות בס' חורב פ' ס"ח.